

MAAKÄSITÖÖLISED EESTIS XVII SAJANDI LÖPUL

J. Linnus

Feodalismiajastul tegi eesti talurahvas vajalikud töö- ja tarberiistad ise koduse käsitöökuse baasil või kasutas siin maakäsitöölise abi. Viimaste kohta leiame andmeid ka ajalooallikatest. Küllalt harva on talupoega otse nimetatud kindla ala käsitöötegijaks. Enam saame kutseoskuse kindlakstegemisel kasutada käsitöökusele osutavat lisanime, mis oli ikka seotud ühe konkreetse isikuga. XV ja XVI sajandi ajalooallikates on käsitöölisest vähe andmeid ja nende alusel saame teada esijoonest käsitöölise kutseala. XV sajandi Helme-Ruhja maaraamatus on kirjas sepp, katlapaikaja, puusepp ja lähkritegija. Tallinna Jaani seegi vanemas vakuraamatus on märgitud sepp, kingsepp ja puusepp (*timmerman*). XVI sajand on säilinud allikate poolest paremini iseloomustatav ja sellest ajast tunneme juba palju kutsealade esindajaid. Metallitööga olid seotud sepp, katlapaikaja, hõbessepp, sõlesepp ja vasksepp. Puutöös tunti puuseppa, püttseppa, ratasseppa, kannuseppa, kapaseppa, liudseppa, saanisepa, laudseppa ja tiserit. Nahatöötlejaid oli ka mitme kitsama erialaga: parkal, seemisker, kingsepp, sadulsepp, kasuksepp ja tuppesepp. Kangru ja rätsepaga rööbiti esines kuuesepp. Ehitustöös olid tuntud kivissepp, pottsepp, müürsepp ja ehituspusepp — plotnik.¹ XVII sajandi esimesel poolel viisid Rootsi riigivõimud Eesti alal läbi mitu maarevisjoni. Lõuna-Eesti kohta on need materjalid publitseeritud. Nendest allikmaterjalidest selgub, et märkimist on leidnud mitmed uued kutsealad: lukksepp, pangsepp, külmitutegija, treial, sõelasepp, tõllassepp, villavakkuja ja lubjapõletaja.²

XVII sajandi lõpuaastakümnetest on säilinud rohkem arhiivimaterjali Rootsi riigivõimude poolt korraldatud riigimaade mõõ-

¹ Linnus J. Maakäsitöölised Eestis 15. ja 16. sajandi ajalooallikates. — Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXII. Tallinn, 1981, lk. 101—113.

² Linnus J. Maakäsitöölised Lõuna-Eestis 17. sajandi esimesel poolel. — Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXIII. Tallinn, 1983, lk. 92—102.

distamisest ja adramaarevisjonist.³ Kaardimaterjalides ja vakuraamatutes on andmeid 601 mõisa kohta, mis haarab 70—80% asustatud alast. Kõige vähem on teateid Viru- ja Saaremaa mõisatest. Käsitöölisi on nendes allikmaterjalides märgitud mitmel viisil. Kõige enam on kindla ala meistermeheks nimetatud saksa, rootsi või soome päritolu vabu mehi. Need mittekohalikud käsitöölised on leidnud tööd esmajoones mõisates ja pastoraatides ning nad ei olnud mingil moel seotud kohaliku käsitöötraditsiooniga. Küll aga võisid need sageli küllalt hea väljaõppe saanud meistermehed mõjustada külakäsitöö tehnilist edasiminekut. Pärisorjastatud talupoega nimetati käsitööliseks esijoones vaid siis, kui tema ametioskusi kasutas ka mõis. Käsitööliseks nime-

Tabel 1

Maakäsitööliste arv ja sotsiaalne koosseis XVII sajandi lõpul
(kaardimaterjalide ja vakuraamatute andmeil)

Maakond	Mõisate arv	Käsitööliste arv	A dr a t a l u p o e g						Vabadik		Vaba	
			Käsitöö- oskusele osutava lisa- nimega		Otse käsi- tööliseks nime- tatud		Kokku					
			Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Harjumaa	107	212	119	56	16	8	135	64	60	28	17	8
Virumaa	51	114	46	40	19	17	65	57	27	24	22	19
Järvamaa	64	79	56	71	9	9	65	82	9	12	5	6
Läänemaa	92	136	73	54	7	5	80	59	25	18	31	23
Pärnumaa	49	95	28	29	14	15	42	44	42	44	11	12
Viljandimaa	60	159	76	48	30	19	106	67	31	19	22	14
Tartumaa	108	215	102	47	42	20	144	67	51	24	20	9
Võrumaa	43	87	50	57	13	15	63	72	19	22	5	6
Saaremaa	27	59	43	73	8	13	51	86	5	9	3	5
Eestimaa	314	541	294	54	51	10	345	64	121	22	75	14
Liivimaa	287	615	299	49	107	17	406	66	148	24	61	10
Kokku	601	1156	593	51	158	14	751	65	269	23	136	12

³ ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s. 940—942, 944—946, CI-V: f. 308, nim. 2, s. 41—342, nim. 6, s. 50—333; f. 567, nim. 3, s. 3—198. Vanade Aktide Riiklik Keskarhiiv, f. 274, nim. 1, s. 171—173, 181, 182, 190, 202, 210—215, 238—242, 1614. Rootsi Riigiarhiivis Tartu kreisi ja Helme, Tarvastu, Viljandi ning Suure-Jaani kihelkonna mõisate vakuraamatud. Samas Anseküla, Jämaja, Põide ja Jaani kihelkonna mõisate materjalid (mikrofilmid prof. H. Ligi valduses). Vt. ka: Soom A. Der Landhandwerker in Estland im 17. Jahrhundert. — Jahrbuch des baltischen Forschungsinstituts. Commentationes Balticae III (1955). Bonn, 1955, S. 169—205; Linnus J. Maakäsitöölise sotsiaalne koosseis Eestis 17. sajandi lõpul. — Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXIV. Tallinn, 1984, lk. 68—90.

tatu — olgu ta siis vaba mees või pärisori — sai oma peamise elatuse kutsetööst, millega rööbiti ta võis harida ka maad või pidada mingit lisaametit (kõrtsmik, piirivaht, köster jne.). XVII sajandi lõpul võib vakuraamatute ja kaardimaterjalide alusel käsitöölise hulka lugeda 158 adratalupoega, 269 vabadikku ja 136 vaba meest. Kuid peale selle kandis 593 adratalupoega käsitööoskusele osutavat lisanime (*Seppa, Pusep, Nackur, Kangor, Rettseppa, Mürsep, Kybar Sep*). Küllap ka need mehed olid valdavalt seotud käsitööga. Niisuguse lisanimega adratalupoegi leidis ühes mõisapiirkonnas vähe ja harilikult vaid siis, kui antud paikkonnas selle ala käsitöölised pole mingeid andmeid. Lisanime kandjale oli käsitöö ilmselt vaid kõrvaltegevusalaks ja nende külakäsitöölise ametioskusi kasutasid kõigepealt talupojad ise. Mõis pani neid meistermehi kutsetööd tegema feodaalsete koormiste raames, mis väga harva otseselt fikseeriti vakuraamatutes. Nii on andmeid kokku 1156 maakäsitöolisest. Nende tegelik arv peaks olema hoopis suurem. Kuigi teadaolevate käsitöölise arvus on maakonniti ja sotsiaalse kuuluvuse suhtes küllalt suuri kõikumisi (vt. tabel 1), saame olemasolevate allikate alusel maakäsitöölise ametialasest koosseisust küllalt tõepärase ülevaate.

Käsitöölisi on kaardimaterjalides ja vakuraamatutes kirja pandud 27 erialal (Eestimaa 18, Liivimaa 25 eriala). Millised olid ühe või teise eriala konkreetset tööülesanded, see allikatest harilikult ei selgu. Parema ülevaate saamiseks koondame üksikud kutsealad 7 suuremaks rühmaks: metalli-, puu-, naha-, kangru-, rätsepa- ja ehitustöö ning muud kutsealad. Käsitöötarve maal oli seotud talu või mõisa vajadustega. Üle Eesti ala näis

Tabel 2

Maakäsitöölise arv eri kutsealarühmades

Kutsealarühm	Eestimaa		Liivimaa		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Metallitöö	271	50	260	42	531	46
Puutöö	66	12	91	15	157	14
Nahatöö	49	9	68	11	117	10
Kangrutöö	92	17	120	19	212	18
Rätsepatöö	57	10	41	7	98	9
Ehitustöö	4	1	22	4	26	2
Muud tööd	2	1	13	2	15	1
Kokku	541	100	615	100	1156	100

see vajadus olevat küllalt ühelaadne. Selle tõttu oligi üksikute kutsealarühmade osatähtsus Põhja- ja Lõuna-Eestis üsna ligi-

lähedane. Kõige enam on märgitud seppi (46% üldarvust) ja mõisale töötavaid kangruid (18%). Järgnevad juba puu- ja nahatöömehed (vastavalt 14 ja 10%) ning rätsepad (9%). Ehitustöö ja muude kutsealade meistermehi oli hoopis vähe (vt. tabel 2). Olemasolevatel andmetel ei ole võimalik kindlaks teha olulisi erinevusi eri kutsealarühmade paikkondlikus levikus. Küll võib aga täheldada erinevusi kutsealarühmade sotsiaalses koosseisus. Põlised maakäsitöö alad sepa-, puu- ja rätsepatöö näol olid valdavalt adratalupoegade või vabadike hulka kuulunud külakäsitöölise käes (87—97% üldarvust). Samal ajal olid mittekohalikku päritolu vabad maakäsitöölised enam seotud kangakudumise ja nahatöötlemisega (28—30% üldarvust). Ka väheste ehitustöölise hulgas oli suhteliselt palju (27%) vabu mehi (vt. tabel 3). Sageli linnas küllalt hea väljaõppe saanud vabad käsitöölised aitasid kindlasti kaasa külakäsitöö tehnilise taseme edasiminekuks. Nagu selgub tabelist 4, oli vabu mehi enam tööl kangrutena (59), kingseppadena (29), seppadena (16) ja rätsepatena (13). Vabade käsitöölise vahendusel levisid maal ka uued kutsealad, mis siiani olid iseloomulikud vaid linnakäsitööle (tislid, treial, sadulsepp jt.). Allpool vaatleme maakäsitöölise ametialast koosseisu lähemalt eri kutsealarühmade kaupa. Täiendava materjalina üksikute kutsealade leviku jälgimisel kasutame ka XVII sajandi lõpust säilinud 28 maakihelkonna meetrikaraamatuid.

Metallitöoga saab seostada 531 kaardimaterjalides ja adramaarevisjonides märgitud maakäsitöölise (= 46% üldarvust). Ootuspäraselt oli kõige levinumaks külakäsitööliseks sepp, kelle ametioskusi kasutas nii mõis kui ka talupoeg. Sepad elasid valdavalt adrataludes (421 meest = 80%) ja nende kutseoskuse üle saame otsustada esmajoones vaid lisanime *Seppa* — *Rautseppa* alusel (374 adratalupoega). Ainult 47 adratalupoega on allikate alusel otseselt sepaks nimetatud. Seppade seas oli suhteliselt vähe vabadikke (92 meest = 17%). On ju allikates märgitud esmajoones need vabadikud, kellel oli oma iseseisev majapidamine. Ka oli seppi vähe vabade hulgas (16 meest — 3%) ja enam kasutati nende ametioskusi Põhja- ja Lääne-Eesti mõisates. Tegelikult oli maal muidugi seppi rohkem. Adramaarevisjoni alusel oli mõnes kihelkonnas vaid paar-kolm seppa. Nende kihelkondade meetrikaraamatutes on aga seppadest andmeid enam. Just taludes ja talumaal elavad sepad on kirikuraamatus kirja pandud nende ametinimetuse alusel. Näiteks Kullamaa kihelkonna mõisate vakuraamatutes on kirjas vaid kaks adratalupoega — *Rautsep Tõnnis* ja *Rautsepa Mart*, nendest viimane ameti poolest ka tislid. 1690.—1700. aasta meetrikaraamatus kohtame nimesid *Rauceppa Jürri*, *Rauceppa Jan*, *Raudceppa Sim*, *Raudseppa Jürri*, *bauerSchmid Reiso Jac*, *Schmid Jac*, *Schmid*

Maakäsitööliliste arv ja sotsiaalne
(kaardimaterjalide ja

Kutsealad	Eestimaa						Liivi	
	Üldarv	Adratalupojad			Vabadik	Vaba	Üldarv	Adratalu
		Vastava lisa-nimega	Vastava kutse-nimega	Kokku				Vastava lisa-nimega
Sepp	269	199	15	214	43	12	260	175
Hõbesepp	2	2	—	2	—	—	—	—
Puusepp	28	23	—	23	5	—	19	19
Püttsepp	3	1	2	3	—	—	28	9
Rattasepp	14	10	—	10	4	—	19	15
Pangsepp	—	—	—	—	—	—	9	8
Kannusepp	4	4	—	4	—	—	1	—
Liudsepp	—	—	—	—	—	—	1	1
Tisler	16	—	9	9	6	1	10	—
Treial	1	—	1	1	—	—	4	—
Parkal	15	11	—	11	4	—	24	11
Kingsepp	31	—	4	4	9	18	35	—
Sadulsepp	3	—	2	2	—	1	4	—
Kasuksepp	—	—	—	—	—	—	5	2
Kangur	92	12	13	25	31	36	120	40
Rätsep	57	31	3	34	17	6	41	12
Savisepp	1	—	—	—	1	—	1	1
Tellisepõletaja	—	—	—	—	—	—	2	—
Kivisepp	—	—	—	—	—	—	2	2
Müürsepp	1	—	1	1	—	—	11	—
Plotnik	2	—	—	—	1	1	5	—
Ehitusmeister	—	—	—	—	—	—	1	—
Kübarsepp	1	—	1	1	—	—	9	—
Villavakkuja	—	—	—	—	—	—	2	2
Sõelsepp	—	—	—	—	—	—	1	1
Soasepp	1	1	—	1	—	—	—	—
Tõllassepp	—	—	—	—	—	—	1	1
Kokku	541	294	51	345	121	75	615	299

Peter Mattis Jan jt.⁴ Selle tõttu peamegi maakäsitööliliste kutsealade selgitamisel alati silmas pidama ka meetrikaraamatute andmeid.

Taebala mõisa vakuraamatus on kahel adratalupojal lisanimi *Hoppeseppa*, mis osutaks nagu hõbeda sepistamisele, ehete valmistamisele. Siin küll vastavat seost ei julge luua, Esines ju *Häppesäpp* küla nimena samas juba XVI sajandi lõpu Haapsalu maaraamatus ja see nimi püsis käibel veel XVIII sajandi adramaarevisjonides.⁵ Lääne-Nigula kirikukirjades esineb lisanimi

⁴ ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s. 941, l. 96, 198; f. 1243, nim. 2, s. 1, l. 24—257.

⁵ ENSV RAKA, f. 2, nim. 1, s. 927, l. 58.

kuuluvus XVII sajandi lõpul
vakuraamatute andmeil)

m a a				Kokku					
pojad		Vabadik	Vaba	Üldarv	Adratalupojad			Vabadik	Vaba
Vastava kutse-nimega	Kokku				Vastava lisa-nimega	Vastava kutse-nimega	Kokku		
32	207	49	4	529	374	47	421	92	16
—	—	—	—	2	2	—	2	—	—
—	19	—	—	47	42	—	42	5	—
6	15	12	1	31	10	8	18	12	1
1	16	3	—	33	25	1	26	7	—
—	8	1	—	9	8	—	8	1	—
—	—	1	—	5	4	—	4	1	—
—	1	—	—	1	1	—	1	—	—
5	5	3	2	26	—	14	14	9	3
1	1	1	2	5	—	2	2	1	2
3	14	7	3	39	22	3	25	11	3
16	16	8	11	66	—	20	20	17	29
—	—	2	2	7	—	2	2	2	3
1	3	2	—	5	2	1	3	2	—
25	65	32	23	212	52	38	90	63	59
5	17	17	7	98	43	8	51	34	13
—	1	—	—	2	1	—	1	1	—
—	—	2	—	2	—	—	—	2	—
—	2	—	—	2	2	—	2	—	—
4	4	2	5	12	—	5	5	2	5
1	1	4	—	7	—	1	1	5	1
—	—	—	1	1	—	—	—	—	1
7	7	2	—	10	—	8	8	2	—
—	2	—	—	2	2	—	2	—	—
—	1	—	—	1	1	—	1	—	—
—	—	—	—	1	1	—	1	—	—
—	1	—	—	1	1	—	1	—	—
107	406	148	61	1156	593	158	751	269	136

*Hoppesepp, Höppesepp, Euppesepp, Ridala meetrikas Höppe-seppa, Hoppeseppa, Höppeseppa.*⁶ Võimalik, et siin on tegemist Taeblast pärit asukatega. Ridalas oli kasutusel veel lisanimi *Söloseppa, Sohlaseppa*, mida saaks seostada sõlesepaga, ehetevalmistajaga. Vastavat lisanime kohtasime juba XVI sajandi lõpul Põltsamaal (*Sollosep*).⁷

⁶ ENSV RAKA, f. 1245, nim. 1, s. 75, l. 6, 12, 37, 113; f. 1249, nim. 2, s. 1, l. 15, 34, 38.

⁷ ENSV RAKA, f. 1249, nim. 2, s. 1, l. 6, 9, 16, 26, 28. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym XIII. Inflanty. Cześć I. Wydali J. Jakubowski i J. Kordzowski. Warszawa, 1915, s. 282.

Puutöömehi on allikates kirjas 157 (= 14% üldarvust) ja valdavalt olid nemadki adratalupojad (115 meest = 73%). Ulatusliku koduse puutööskuse tõttu oli selle ametiala käsitöölise arv suhteliselt väike, eriti Lääne-Eestis. Puutöös leidus juba XVII sajandil mitme kitsama eriala meistermehi. Puusepp oli arvata-vasti eelkõige puunõude valmistaja ja ehitusmees. Vastava lisa-nimega adratalusid oli enam Läänemaal (Kullamaal 4, Pühale-pas 5, Käinas 2), Tartumaal (9) ja Harjumaal (6), kokku 42 kor-ral. Vastavat lisanime kandis vaid viis vabadikku (Kaiu, Kabala, Pahila, Maidla ja Aruküla mõis). XVII sajandi lõpu meetrika-raamatutes leidub lisanime *Puhsep* vaid juhuti. Püttsepp valmis-tas peamiselt kahepõhjalisi laudnõusid. Põhja-Eestis on teada vaid kolm vastava oskusega adratalupoega (Kloodi — *Petsep* ≈ *Putsep*, Keila Vanamõisa — *Tõnnesepp*, Kose Uuemõisa — *Tün-dersep*). Viru-Jaagupi meetrikaraamatus on kirjas veel *Tõrre-seppa Jürgen*.⁸ Lõuna-Eestis oli püttsepa tööskus enam koondun-dud külakäsitöölise kätte ja selle tõttu on neid ka ajalooallikates enam kirja pandud. Kuus adratalupoega on kohe püttsepaks nime-tatud (Kärstna, Tarvastu, Viljandi, Kuremaa, Alatskivi ja Vasula mõis); kuna üheksa meest kandis vastavat lisanime (Kõpu, Pärsti, Tähkvere, Keeni, Räpina (3), Vastseliina ja Koiola mõis). Vabadikena olid vastava kutsetööga seotud veel 12 meest (Pootsi, Pahuvere, Olustvere, Tähkvere, Luunja, Rasina, Poka, Haaslava, Konguta, Kirepi, Nüpli ja Sangaste mõisas). Jõgeva mõisas adra-talus elav *Erich Tonnbinder* oli ilmselt soome päritolu vaba mees. Liivimaa kihelkondade meetrikaraamatutes on püttsepast andmeid küllalt sageli (Pärnu — *Pütsep*; Torma — *Püttsepp*; Sangaste — *Püttseppa*, *Pütseppa*, *Püdseppa*, *Büdsepa*, *Pütseppä*; Kihelkonna — *Püttiseppa*; Kaarma — *Püttiseppa*; Kärla — *Vad-diseppa*, *Vattiseppa*, vaba *Bötticher Hindrich*).⁹ Püttsepad asu-sid nii suurtes kui ka väikestes mõisates. Küllap nende ameti-oskusi kasutasid nii talupojad kui ka mõisad. Põhja-Eestis võis kahepõhjaliste laudnõude valmistamisoskus olla küllalt üldine ja just selle tõttu vastava ala käsitöölisi peaaegu ei leidunudki. Nii kasutati Purtse mõisas vabadikke ka tünnide valmistamisel ja vitsutamisel, samuti kaanetamisel.¹⁰ A. Soom on avaldanud arva-mist, et püttsepatöö oskus oli maal küllalt piiratud ja mõisad on vajalikke tooteid selle tõttu ostnud.¹¹ Eks seegi osuta vastava

⁸ ENSV RAKA, f. 3114, nim. 2, s. 2, l. 148.

⁹ ENSV RAKA, f. 1279, nim. 2, s. 1, l. 132, 188, 328; f. 1285, nim. 1, s. 1, l. 33, 58, 59, 90, 127, 161; f. 1298, nim. 2, s. 1, l. 22, 65, 77, 129, 467, 483; f. 3134, nim. 2, s. 1, l. 13, 17, 152, 180, 181, 184; f. 3132, nim. 2, s. 1, l. 94; f. 1291, nim. 1, s. 48, l. 4, 6, 7, 16, 25, 44.

¹⁰ Soom A. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund, 1954, S. 272.

¹¹ Soom A. Die Zunfthandwerker in Reval im ziebzehnten Jahrhun-dert. — Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 15. Stockholm, 1971, S. 31.

ametioskuse leviku paikkondlikele erinevustele.

Ratasepp tegi rattaid ja vankreid ning sageli ilmselt ka rege-
sid. Osa talupoegade puutööoskus oli nii hea, et nad tulid vaja-
liku tööga ise toime ja võisid nii saada lisateenistustki. Esma-
joones lisanime alusel võime rattategemisega seostada 26 adra-
talupoega (Tartumaal 11, Harjumaal 5, Järvamaal 3, jne.) ja
seitse vabadikku (Kuimetsa, Kaiu, Lasila, Lihula, Taali (2) ja
Avinurme mõis). Vastavat lisanime kohtame ka meetrikaraama-
tutes (Harju-Jaani — *Rataseppa*; Jüri — *Raddaseppa*, *Ratta-
seppe*, *Ratteseppa*; Kose — *Rataseppa*; Viru-Nigula — *Ratta-
seppa*; Hanila — *Rataseppa*; Suure-Jaani — *Rataseppa*; Pili-
stvere — *Rataseppa*; Põltsamaa — *Rattasepp*, *Rattaseppa*, *Radda-
seppa*; Torma — *Ratta Seppa*).¹² Kuigi rattaid ja rege-
sid tehti üle maa, ei leia see ametioskus eriti kajastamist lisanimesed. Eks see
viita võimalikule kodusele käsitööoskusele antud ametialal.

Väiksemate puunõude valmistamine on vahel kaasa toonud
spetsiaalse lisanime. Puupangede tegemisele osutab lisanimi
Pangsepp, mis on tuntud Karksis, Helmes ja Nõos, lisaks vas-
tava lisanimega vabadik Äksis, kokku üheksa talupoega. Kan-
nude tegemisega võis olla seotud Pööravere mõisa vabadik *Kan-
nesepp Andres*, samuti Nabala ja Karjaküla 4 vastava lisanimega
adratalupoega. Kihelkonna ja Kärla meetrikas leidub lisanimi
Kanna Seppa, *Kannaseppa*, *Cannoseppa*.¹³ Võib-olla nendest
meestest saavadki alguse Saaremaa kannumeistrite ametioskus-
ed? Unipiha mõisas (Nõo) oli tuntud lisanimi *Liudsepp* (liud,
s. t. puukauss). Vastav lisanimi tuleb ette ka Põltsamaa kiriku-
raamatus (*Liuseppa*).¹⁴

Tisleritöö oli XVII sajandi lõpul maal veel üsna uudne ja selle
ala meistermehi tunneme esmajoones Põhja-Eesti mõisates. Kül-
lap sealtkaudu vastav kutseoskus esmalt levima hakkaski. Tisle-
reid oli adratalupoegade seas Lasila, Kunda, Põlula, Küti, Kurna,
Mäo, Tapa, Palivere, Vaikna, Tõstamaa, Põltsamaa, Rutikvere,
Paju ja Laimjala mõisas. Osa neist on otse tisleeriteks nimetatud,
osal saame seda otsustada lisanime alusel (*Schnicker*, *Snicker*;
Sniker, *Nicker*). Lisaks neile 14 adratalupojale on kirjas veel
üheksa vabadikust tisleerit (Kuimetsa, Kuusiku, Vohnja, Lasila,
Kasti, Vaimõisa, Kärsa, Erastvere ja Sääre mõis) ja kolm vaba
meest (Aseri, Koiola ja Jõgeva mõis). Tisleritööle osutavaid
lisanimesid leiame eeskätt Eestimaa kihelkondade meetrikaraa-

¹² ENSV RAKA, f. 1210, nim. 2, s. 1, l. 13; f. 1213, nim. 2, s. 1, l. 19,
20, 21, 34, 35, 42, 62, 69; s. 2, l. 73, 74, 77, 78, 83, 89, 90; f. 1215, nim. 2,
s. 4, l. 83, 95, 106; f. 1231, nim. 2, s. 2, l. 20, 27, 32, 143; f. 1240, nim. 2,
s. 1, l. 517; f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 39, 42, 86; f. 3144, nim. 2, s. 1,
l. 46, 58, 67; s. 2, l. 22, 25, 73, 224, 230, 239; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 76,
100, 114, 133; f. 1265, nim. 1, s. 1, l. 75.

¹³ ENSV RAKA, f. 3134, nim. 2, s. 1, l. 180; f. 1291, nim. 1, s. 48,
l. 5, 7, 20, 44.

¹⁴ ENSV RAKA, f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 36, 126.

matutes (Jüri — *Schnicker, Nicker, Tischler*; Viru-Nigula — *Schnickar, Nicar, Tischlari*; Viru-Jaagupi — *Tischler*; Lääne-Nigula — *Nicker*; Kullamaa — *Schniker, Dischler, Nicker, Tischler*; Väandra — *Tischler*; Põltsamaa — *Schnikker*).¹⁵ Veelgi napimalt on andmeid treialite kohta. Vastava lisanimega olid kaks adratalupoega (Karjaküla ja Arula mõis) ja üks vabadik (Karksi mõis). Vabad treialid töötasid Tarvastu ja Kärkna mõisas. Meetrikaraamatute alusel võiks treimistööga olla seotud veel paar meest (Pajusi kõrtsmik *Treier Jürri*, Rutikvere mölder *Hans Vokk*, Suure-Jaani mees *Vokki Jürri*).¹⁶

Nahatöötlemisega võib seostada 117 meest (= 10% üldarvust) ja mõnevõrra enam on neid märgitud Lõuna-Eestis. Võrreldes sepa- ja puutöötajatega on siin küllalt suur vabade osatähtsus (35 meest = 30%). Nahatöös eristame nelja kitsamat eriala. Parkalite üle saame otsustada esijoonel lisanime alusel. Adratalupoegade seas olid 25 meest lisanimedega *Nachkur, Nakor, Nagsep, Nachsep*, lisaks veel 11 vabadikku. Rutikvere adratalupoega *Nackur Hinn'ot* ongi nimetatud mõisaparkaliks. Sama ametiülesandega on Kuuste adratalupoeg *Johan Kengsep*. Vastse-Antsla adratalus elav *Nircke Michel* on kirjas kui parkal. Ka mõned vabadikud on kohe nimetatud parkaliks (Kuusiku mõisas vabadik *Claus*, Navesti mõisas *Barcker Jaan*, Aimla mõisas *Barcker Peter*; Haaslava mõisas *Karfwä Jörri* on mõisaparkal; Vana-Antsla *Gärffwaren Paul*). Kolme vaba parkali ameti- oskusi kasutasid Viljandi, Laiuse ja Vastse-Antsla mõisad. Meetrikaraamatutes on parkalitest andmeid vähe ja väga juhuti on mõnda meest kohe parkaliks nimetatud (*Kose — Barker Mart*; *Hanila — Nachkur*; *Halliste — Nachseppa*; *Suure-Jaani — Nahhaparkja, Barker*; *Pilistvere — Nakor, Nachkor, Nahkor*; *Põltsamaa — Nahkor*).¹⁷

Kõige tuntumaks nahatöömeheks maal oli kingsepp, kes peale kutsetöö parkis ka nahku. 20 adratalupoega on kandnud vastavat lisanime ja valdavalt asuvad nad Liivimaa osa mõisates. Mõnes mõisas on kohe mitu kingsepatalu kõrvuti (Pajusi — 4 *Kinksepe talu*, Elistvere — 2 *Kingzep talu*, Ropka — 3 *Kengsep talu*, Tammistu — 2 *Kängzep talu*, Muhu Suuremõisa — 3 *Kingesepp talu*). Valdav enamus nendest taludest jäid XVIII sajandil tühjaks. 17 vabadikku kannavad harilikult lisanime *Skomakaren, Schuster*.

¹⁵ ENSV RAKA, f. 1213, nim. 2, s. 1, l. 83, 94, 99; f. 1231, nim. 2, s. 2, l. 12, 33, 143; f. 3114, nim. 2, s. 2, l. 147; f. 1245, nim. 2, s. 1, l. 29, 34, 36, 119; f. 1243, nim. 2, s. 1, l. 63, 70, 197, 206, 220, 247; f. 1284, nim. 2, s. 1, l. 25, 50, 59, 80; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 30, 94.

¹⁶ ENSV RAKA, f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 44, 54, 110; f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 69.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 1215, nim. 2, s. 4, l. 279; f. 1240, nim. 2, s. 1, l. 497; f. 1275, nim. 2, s. 1, l. 84; f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 94, 100, 213; f. 3144, nim. 2, s. 1, l. 18, 21, 38, 52, 63; f. 1168, nim. 2, s. 2, l. 115.

Kingseppade seas oli kõige suurem vabade osatähtsus (29 meest = 44%). Vabad kingsepad asusid üle maa üsna hajutatult (Kolga, Ravila, Sikeldi, Ruila, Vatku, Toolse, Varangu, Toila, Küti, Roosna-Alliku, Liigvalla, Suure-Lähtru, Kasti, Vana-Vigala, Virtsu, Saastna (3 Tallinna meest), Hiiesaares, Kaelase, Helme; Tarvastu, Päri, Toikvere, Jõgeva, Luua, Alatskivi, Rõngu, Viitina ja Lümändu mõis). Kirikukirjades esineb küllalt sageli nii kingsepaks nimetatuid kui ka vastava lisanime kandjaid. Kõik see näitab, et kingsepp oli üle maa hästituntud külakäsitöeline ja tema kutseoskusi vajati.

Sadulsepp oli maal vähetuntud meistermees, kelle ametiülesandeks oli esijoones veorakendite valmistamine. Kaks adratalupoega kannavad vastavat lisanime (Kiiu — *Saddulsep*, Võle — *Sattel Sep*). Kaks vabadikku on kohe sadulsepaks nimetatud (Audru ja Vändra mõis). Selle ameti peal oli veel kolm vaba meest (Virtsu, Sangaste ja Kasaritsa mõis). Meetrikaraamatutes on selle ala käsitöelisi vähe kirjas (Harju-Jaani — *Sadelzepp*; Jüri — *Sattler Rein*, *Saddulseppa*, *Sattler Mart*; Põltsamaa — *Saddulseppa*, *Sattulseppa*).¹⁸

Veelgi vähem on teateid kasuksepast. Adratalupojad olid selles ametis Pollis ja Alatskivil, vabadikud Surjus ja Mehikoormas. Kirikukirjades leidub vastavat lisanime väga harva (Pärnu — *Kassokoseppa*; Püha — *Kassoka Seppa*).¹⁹

Küllalt arvuka maakäsitöeliste rühma moodustavad kangrud (212 meest = 18% üldarvust), kelle ametioskusi kasutas üksnes mõis. Talurahvas kodus ju oma riide ise kodus. Ligi pooled (90 meest = 42%) elasid adratalus, eriti iseloomulik oli see Lõuna-Eesti mõisatele. Väiketalus elas mõisakangur või vähemalt endine mõisakäsitöeline. Vakuraamatutes on tehtud sageli märkus, et adratalupojast *Kangro*, *Weberi* või *Wäfware* lisanimega mees koob mõisale, elab mõisamaal, on mõisakangur maa eest. Osa mõisakangruid (63 meest = 30%) elas vabadikukohal ja tegi mõisale kutsetööd maa eest. Vabade hulgas oli kangruid küllalt palju (59 meest = 28%) ja nad olidki kõige arvukam vabade meistermeeste rühm (= 43% üldarvust). Tavaliselt elas mõisas ikka üks vaba kangur. Vaid Toolse mõis oli töökohaks viiele vabale kangrule. Meetrikaraamatutes on kangrud sageli mainitud küll ametinimega *Weber* või lisanimega *Kangor*. Vaid Hanila, Mihkli ja Vändra kirikukirjades on märgitud üksnes ametinimetus *Weber*. Viimane oli üldse levinum Põhja-Eestis ja ilmselt märgistati nii mõisakangruid. Lõuna-Eestis kohtame enam lisanime *Kangor*.

¹⁸ ENSV RAKA, f. 1210, nim. 2, s. 1, l. 8; f. 1213, nim. 2, s. 2, l. 81, 103, 106; f. 1168, nim. 2, s. 2, l. 101, s. 3, l. 93, 96, 108.

¹⁹ ENSV RAKA, f. 1279, nim. 2, s. 1, l. 130, 133, 190, 200; f. 3136, nim. 2, s. 7, l. 4.

Rätsepa tööülesandeks oli esijoones ülerõivaste valmistamine ja neid kutseoskusi kasutas nii mõisarahvas kui ka külarahvas. Vastava kutsetöoga oli seotud 98 meest (= 9% üldarvust). Adrataludes asuvast 51 rätsepast paiknes enamus (34) Põhja-Eestis. See on ka ootuspärane. Oli ju Eestimaa kubermangu mõisates tava, et mõisateenistuses olevad talupojad said mõisa käest tasuta riietusesemeid. Selle tõttu oli mõis huvitatud oma rätsepa olemasolust. Harju-, Viru- ja Järvemaal leidis küllalt sageli Rätsepa-nimelisi talusid, küllap need olidki mõisarätsepate eluase- med. Lõuna-Eestis oli Rätsepa-nimelisi talusid vaid üksikuid (Pärnu- ja Saaremaal mitte ühtegi, Võrumaal 1, Tartumaal 3, Viljandimaal 8). Tavaliseks külarätsepaks oli vabadik, kes tööd tehes liikus talust tallu ja külast külla. Tema alaliseks elupaigaks oli mõni talupere või saun. Kuna rätsepal oma iseseisev majapidamine puudus, siis selle tõttu pole neid ka vakuraamatus kirja pandud. Vaid osal külarätsepatest oli oma majapidamine ja siis on nad vabadikena vakuraamatus ka fikseeritud. Selliseid mehi on teada 34 ja vaid vähestes kihelkondades on märkimist leidnud mitu vabadikust rätsepat (Juurus ainsana 3 meest). Vabad rätsepad olid mõisarahva teenistuses ja küllap nende kaudu mõni moeasi maal levima hakkas. 13 vaba rätsepat elas üsna hajutatult (Peningi, Ruila, Toolse, Koluvere, Kloostri, Hiisaare, Helme, Tarvastu, Vana-Tänassilma, Põltsamaa, Luua, Kastre, Muhu Suuremõisa). Kirikukirjades esineb *Rätsep* lisanime- na küllalt sageli, oodatust vähem leidub aga otse rätsepaks nimetatud mehi ja seda eelkõige Liivimaa alal.

Ehitustöoga on maakäsitöölised vähe tegelenud (26 meest = 2%). Puuehitustega said talupojad ise hakkama, kuna mõisa ja kiriku kivihooned tehti põhiliselt linnakäsitööliste poolt või vähemalt linnameistri juhtimisel. Ehitusalal saab eraldada kuut kitsamat eriala. Pottseppa kohtame allikates väga harva. Taageperas tunti adratalupoja lisanime *Save Sep*, Aseris vabadikku *Pottmakaren*. Ka meetrikaraamatutes tuleb see ametimees vaid juhuti ette (Põltsamaa — *Pottiseppa*, *Potseppa*; Rõuge — *Potseppo*; Kärla — *Pottiseppa*).²⁰ Tellisepõletajana on märgitud vabadikud Pootsi ja Luunja mõisas. *Kivisepa* nimi oli Kabala ja Põltsamaa adratalupoegadel. Meetrikaraamatus on Kabala mees kirjas *Kivviseppa* nime all, Rõuge meetrikas aga esineb *Kivvizaggija*.²¹ Määrseppi on vakuraamatutes märgitud 12 korral. Adratalupoegi on nende seas viis (Jõhvi, Põltsamaa, Luke, Maasi ja Nurme mõis), vabadikke vaid kaks (Kabala ja Puurmani mõis). Ka viis vaba meest olid selle ameti peal (Hummulis, Kuremaal 3 Tallinna linnamäärseppa ja Krüüdneris). Meetrikaraa-

²⁰ ENSV RAKA, f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 25, 29, 34, s. 2, l. 57; f. 1268, nim. 3, s. 1, l. 107; f. 1291, nim. 1, s. 48, l. 3, 4, 12, 21, 28, 43.

²¹ ENSV RAKA, f. 3144, nim. 2, s. 1, l. 19, 66, f. 1268, nim. 3, s. 1, l. 84.

matute alusel olid aga mürsepad maal küll laiemalt tuntud (Jüri — *Mürriseppe, Mührsepp*; Kose — *Maurer Jürri*; Lääne-Nigula — *Mürisepa*; Ridala — *Mürisepa*; Karuse — *Mührseppa, Mührisepa*; Pilstvere — *Mürisep, Mürrisep*; Põltsamaa — *Maurer Michel, Mürseppa, Mürseppa, Mürisepa, Muerseppa*).²²

Ehituspuseppi leidub vakuraamatus vaid üksikuid. Võimalik, et seda ametit on pidanud Jõgeva kaheksandikadrik *Paul Timmerman* ja viis vabadikku (Kirna, Kurista, Saare, Sangaste ja Sõmerpalu mõis). Vohnja adratalus elav *Zimmermann Clement* oli ilmselt vaba mees. Meetrikaraamatus esines lisanimi *Zimmermann* vaid kuues kihelkonnas (Kose — *Zimmermann Jahn, Timmerman Lihhu Jõrg*; Viru-Nigula — *Zimmermann Marti*; Suure-Jaani — *Zimmermann Ott*; Pilstvere — *Zimmermann Rein*; Põltsamaa — *Zimmermans Weib Madle*; Sangaste — *Timbahoffs Zimmermann*).²³ Ehitusmeistrist on meil vaid kaks teadet. Helme lossilt sai vakuraamatu alusel väikese talu ehitusmeister Olaf, kuna Kärla pastoraat kasutas ehitusmeister *Leppiko Thomas*'e ametioskusi.²⁴

Ajalooallikates leidub veel mitmeid käsitöölasi, mida on raske liita meile juba tuntud kutsealarühmadega. Vaatleme neid selle tõttu eraldi. Kübarsepp tegi ilmselt meeste kaapkübaraid. Vastava lisanimega adratalupoegi oli Lellapere, Tarvastu, Tarakvere, Luunja, Kurista (3) ja Erastvere mõisas. Luunjas ja Koiküläs olid kirjas kohe ilmselt vabadikust kübarsepad (*Huttmacher, hattmakare*). Kirikuraamatus on vastavat lisanime leida mitmes Lõuna-Eesti kihelkonnas (Suure-Jaani — *Kübbarseppa*; Pilstvere — *Kübbarseppa*; Põltsamaa — *Huttmacher Tõnnis, Kibarsep*; Sangaste — *Küppraseppa, Kübbarseppä*; Rõuge — *Küberseppo*).²⁵ Villavakkumisega olid seotud Tarvastu adratalupoeg *Willawackie Matz* ja Kavilda adratalupoeg *Willawackja Andres*. Söelavalmistamisega võis tegeleda Maidla (Kambja) adratalupoeg *Segelseps Henno*, samuti Sangastes lisanime *Segglaseppä* kandjad.²⁶ Kangasugade meisterdamisele osutab Orgmetsa veerandadriku lisanimi *Soaseppe*. Seda lisanime kohtame ka Põltsamaa kirikuraamatus (*Soaseppa Jako, Soäseppa Jürri*).²⁷

²² ENSV RAKA, f. 1213, nim. 2, s. 1, l. 17, 71; f. 1215, nim. 2, s. 4, l. 281; f. 1285, nim. 2, s. 1, l. 65; f. 1249, nim. 2, s. 1, l. 9, 14, 36, 40, 246; f. 1241, nim. 2, s. 1, l. 265, 395; f. 3144, nim. 2, s. 2, l. 14, 16, 50, 61, 127; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 113, 135, s. 3, l. 11, 13, 20, 28, 48.

²³ ENSV RAKA, f. 1215, nim. 2, s. 4, l. 16, 46, 92; f. 1231, nim. 2, s. 2, l. 74; f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 220; f. 3144, nim. 2, s. 1, l. 10, 12; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 40; f. 1298, nim. 2, s. 1, l. 665.

²⁴ ENSV RAKA, f. 1291, nim. 1, s. 37, l. 9.

²⁵ ENSV RAKA, f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 68, f. 3144, nim. 2, s. 2, l. 73, 217; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 41, s. 2, l. 8; f. 1298, nim. 2, s. 1, l. 53, 489; f. 1269, nim. 3, s. 1, l. 117.

²⁶ ENSV RAKA, f. 1298, nim. 2, s. 1, l. 20, 89, 487.

Välgita mõisas oli *Töllesepe* väiketalu, Suure-Jaani kirikukirjades leiame *Tellaseppa Petri* — võimalik, et need mehed tegelesid mõisasakste sõidukite korrashoiuga.²⁸

XVII sajandi lõpu ajaloallikates on andmeid esmajoones maa-käsitöölise levikust ja ametialadest. Selle juures tavaliselt aga ei selgu, mida konkreetselt tegi ühe või teise kutseala käsitöölise ja kes oli tema töö tellija. Siin võis arvesse tulla nii küla kui ka mõis. Külakäsitöölise tööde ring sõltus suuresti talupoegade kodusest käsitööoskusest. Püüdis ju feodaalse naturaalmajanduse tingimustes iga talupere teha võimalikult palju vajalikke tööriistu ja tarbeesemeid oma pere jõududega. Sellele faktile on tähelepanu juhtinud juba F. Engels: /Talupere/ ... ketrab, värvib, koob lina ja villa, pargib nahku, ehitab ja parandab puuhooneid, valmistab tööriistu ja majapidamistarbeid, teeb tihtipeale tiseri- ja sepatöid, ...»²⁹ Teatud käsitööoskus eeldab ka vastavate tööriistade olemasolu. Kahjuks ei ole nende kohta otseseid teateid läbivaadatud ajaloallikates. A. Soomi andmeil olid mõnel talupojal olemas lihtsamad sepa- ja tiseritööriistad (haamrid, pihid, puurid, saed, hõõvliid, uurdenoad jt.)³⁰ Talupojad ostsid Tallinnast raua adraterade ja hobuseraudade valmistamiseks. Ka see viitab koduse sepatöö võimalusele.³¹ Talupoja puutööoskuse ulatusest ei ole meil usaldusväärset ülevaadet. Kindlasti tuldi toime ummiknõude tegemisega, samuti näis Põhja- ja Lääne-Eestis enam levinud olevat suurte laudnõude kodune valmistamine. Nimelt nendelt aladelt on vähem andmeid püttseppadest. Ilmselt polnud nende järele siis ka enam otsest vajadust: vajalike laudnõude valmistamisega tuldi osalt toime juba koduse käsitööoskusega. Vaevalt aga spetsiaalsemate töödega iga talupoeg hakkama sai. Ega muidu poleks külas leidnud tööd ratta- ja reevalmistajad, pütt- ja kannusepad. Talupoja kodukootud riide kvaliteedi parandamisele aitasid kindlasti kaasa linnast ostetud linaharjad ja villakraasid.³² Mõisate vahendusel hakkas ka talurahva hulgas kasutusele tulema vokk. Nii näiteks õpetati Lihula ja Matsalu mõisas talutüdrukuid villu kraasima ja vokkiga ketrama.³³ Vokkide ulatuslikum kasutuselevõtt andis tööd maale asunud treialitele. XVIII sajandi algul oli vokk Eestimaal juba küllalt tuntud ja selle tõttu fikseeriti põhjaeesti kirjakeeles voki üksikosade nimetused.³⁴ Eestis oli XVII sajandi lõpul juba küllalt levinud ka var-

²⁷ ENSV RAKA, f. 1168, nim. 2, s. 3, l. 10, 12.

²⁸ ENSV RAKA, f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 41.

²⁹ Engels F. Lisad «Kapitali» III köitele. — Marx K. Kapital. Poliitilise ökonomia kriitika. Tallinn, 1962, 3. kd., lk. 817.

³⁰ Soom A. Der Handel Revals im siebzehnten Jahrhundert. — Marburger Ostforschungen. Wiesbaden, 1969, 29, S. 158.

³¹ Samas, lk. 154—155, 157.

³² Samas, lk. 158.

³³ Soom A. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, S. 270.

³⁴ Viires A. Eesti rahvapärane puutööndus: Ajalooline ülevaade. Tallinn, 1960, lk. 184.

rastel kudumine. Läänemaa mõisatest viidi kootud sukki Rootsi.³⁵ O. Liiv on esile tõstnud eesti talunaiste kodust värvimis-
oskust.³⁶

Lisaks kodusele käsitööoskusele vajas talupoeg veel külakäsi-
töölise abi. Kõige tüüpilisemateks külameistriteks olid sepp ja
rätsep, juba juhuslikumalt leidis külas tööd puusepp, parkal ja
kingsepp, hoopis harva ülejäänud kutsealade esindajad. Külas
elavad kangrud olid kindlasti seotud vaid mõisaga. Külakäsitööli-
sele maksti töötasu ikka natuuras. Olemasolevate allikate alusel ei
selgu, kuivõrd talupoeg kasutas maal töötava vaba mehe või
linnakäsitöölise ametioskusi. On arvatud, et talupoeg käis nahku
parkimas ka linnaparkali juures.³⁷ Linnas tegi talupoeg veel talle
vajalikud ostud. A. Soom on toonud huvitavaid andmeid talupoja
ostudest Tallinnas. Peale meie poolt juba mainitud raua ja töö-
riistade ostis talupoeg linnast veel lambaraudu ja kääre, punast
ja valget nahka, mütse, meeste kaapkübaraid, nahkvöösid ja -kin-
daid. Ostukaupade hulgas oli ka mõni küünar peent linast riiet.
Seda kasutati nii põlledes kui ka käiste valmistamiseks. Linnast
toodi käiste ja arvatavasti ka naiste peakatete tikkimiseks vajalik
tikkimissiid koos siidpaeltega. Ka talupoja ehted (klaaspärlid,
litrid, krõllid, rõhud, sõrmused, preesid, sõled, paatrid) olid sageli
ostetud linnast.³⁸ Nii hakkasid Põhja- ja Lääne-Eestile iseloomu-
likud rahvarõivaelemendid välja kujunema juba hiljemalt XVII
sajandi lõpul.

Mõisate tootmistegevus baseerus täielikult talurahva feodaal-
sel ekspluateerimisel. See oli kehtiv ka käsitöövajaduse kohta.
Mõisale vajalike tööriistade ja tarbevara soetamisel kasutati või-
malikult ulatuslikult pärisoriste talupoegade käsitööoskusi. Siin
leidsid rakendamist nii talupoegade kodune käsitööoskus kui ka
külakäsitöölise ametioskused. Mõisa- ja külakäsitöölisi oli sel
perioodil veel raske teineteisest eraldada. Peaaegu tundmatud
olid mõisas elavad ja mõisa leival olevad pärisorised mõisakäsi-
töölised. Mõisale vajaliku käsitöö tegi harilikult väiketalus elav
adratalupoeg või vabadik. Nende hulgast on allikates kõige enam
andmeid mõisasepast ja mõisakangrust. Kui mõisasepp võis ära
teha ka küla sepatöö, siis mõisakangur kodus ainult mõisale.
Kuna talupojad tegid mõisale käsitööd feodaalsete koormiste raa-
mes, siis vastava töö ulatus või maht pole vakuraamatutes kirja-
pandud. Erandiks olid siin vaid kangrud. Mõisalt saadud maa
eest tuli aastas kududa harilikult 200—400 küünart linast riiet.

Peale pärisoriste maakäsitöölise kasutas mõis veel vabade

³⁵ Soom A. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, S. 270—271.

³⁶ Liiv O. Rootsi aja majandusajalugu. — In: Eesti majandusajalugu. Tartu, 1937, 1, lk. 255.

³⁷ Samas.

³⁸ Soom A. Der Handel Revels im siebzehnten Jahrhundert, S. 158; Soom A. Zur Problematik des baltischen Binnenmarktes im 17. Jahr-
hundert. — Svio-Estonica. 19. Stockholm, 1969, S. 37, 83.

käsitöölise ametioskusi ja seda esmajoones tarbevara valmistamisel ning ehitustöodel. Ühelt poolt tellis mõis tööd linna tsunftikäsitööliselt. Kutsetöö tehti harilikult tellija mõisas. Linnameister sai töö eest rahapalga, lisaks oli tööandja poolt tasuta korter ja ülalpidamine. Näiteks olid Saastna mõisas igal aastal neli nädalat tööl kingseppmeister koos kahe selliga. Kuremaa mõisas tegid ehitustööd kolm Tallinna tsunftikäsitöölisi.³⁹ Peale tellimustöö täitmist viidi käsitöölised tööandja küüdiga tagasi linna. Selliste linnakäsitöölise kontakt talurahvaga oli kindlasti küllalt juhuslik. Pole ka andmeid, et linnakäsitöölised oleksid välja õpetanud mõne pärisorise maakäsitöölise. Linnakäsitöölisi rakendati peamiselt suuremates mõisates. Viimaseid oli arvukamalt Liivimaa kubermangus. Teiselt poolt kasutas mõis maal elavate peamiselt soome, saksa ja rootsi päritoluga käsitöölise oskusi. Need vabad maakäsitöölised olid oma erialase väljaõppe saanud harilikult mõne linnameistri käe all. Asudes elama maale, nende kontakt linna tsunftikäsitööga sageli katkes. Linnade tsunftide katsed endale allutada ka maakäsitöölisi ei andnud XVII sajandi lõpul mingeid tulemusi.⁴⁰ Üürinud endale mõnest mõisast peavarju, tegi käsitöölise tellimustööd peamiselt ümbruskonna mõisatele ja pastoraatidele. Kuna tellimustööde maht oli küllalt piiratud, siis pidas käsitöölise vahel ka mõnda lisaametit (kõrtsmik, mölder, köster). Just need alaliselt maal elavad vabad käsitöölised olid küllalt tihedas suhtlemises talurahvaga. Sel viisil võttis küllakäsitöö omaks seni ainult linnakäsitöölise iseloomulikke kutseoskusi ja vastavat erialalist terminoloogiat. Mittekohaliku päritoluga vabu inimesi on ajalooallikates arvukamalt märgitud ikka Eestimaa kubermangu mõisates. Selle asjaolu tõttu on linnakultuur rohkem mõjunud talurahva traditsioonilisele olmekultuurile Põhja- ja Lääne-Eestis.

XVII sajandi lõpul hakkas välja kujunema hilisfeodalismiaegsele Eestile iseloomulik maakäsitöö struktuur.⁴¹ Talupoja koduse käsitööoskusega ja küllakäsitöölise abil valmistati peaaegu kõik põllumajandusliku tootmisega seotua tööriistad ning kodune tarbevara. Esmajoones Tallinna vahendusel hakkas talupoegade hulgas levima ka mitmeid linnamoele iseloomulikke rõivastus- ja ehteasju. See aitas kaasa uute paikkondlike erijoonte kujunemisele Eesti- ja Liivimaa talurahva traditsioonilises olmekultuuris. Maakäsitöö oli üldiselt veel terviklik ja rahuldus võrdsel viisil nii küla kui ka mõisa vajadusi. Erandiks olid siin vaid kutselised

³⁹ Soom A. Der Landhandwerker in Estland im 17. Jahrhundert, S. 29, 33.

⁴⁰ Vt. lähemalt: Soom A. Die Zunfthandwerker in Reval im siebzehnten Jahrhundert, S. 132—136.

⁴¹ Vt. Linnus J. Hilisfeodalismiperioodi maakäsitöölise uurimise probleem. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 24. Ühiskonnateadused, 1975, nr. 3, lk. 237—246.

kangrud, kes esimeste maakäsitöolistena tegid tööd vaid mõisatele. Mõisate argipäevased tarbevajadused olid sel ajal veel küllalt tagasihoidlikud. Mõisasakste eluolu ei paistnud veel silma sellise uhkeldava küllusega, nagu on täheldatud XVIII sajandi lõpul. Mõisate härrastemajad olid harilikult ühekorruselised palkehitised. Vajaliku mööbli valmistamisega tuli toime ka maatisler. Mõisapere kandis argipäeval maakangru kootud riidest rõivaid. Piduliku rõiva ja jalatsi valmistas aga juba linna tsunftimeister või vaba maakäsitöoline.⁴² Eks nii saadud uudsed moeasjad olid osalt eeskujuks ka mõisaperes töötavatele talupoegadele. Oli ju eriti Eestimaa mõisates jõus veel tava anda mõisa teenijarahvale mõisa poolt valmistatud rõivad ja jalatsid. Liivimaa mõisates anti mõisapere liikmetele harilikult vaid rõivaste ja jalatsite tegemiseks vajalik toaraine (riie, nahk). Maakäsitöö edasine areng XVIII sajandil läks ikka suurema diferentseerituse suunas. Koduse käsitöökuse ja külakäsitöölise kõrval kasvas pidevalt mõisakäsitöolistete ja vabade maakäsitöolistete osatähtsus.⁴³ Kõik see aitas kaasa maakäsitöö tehnilise taseme tõusule ja internatsionaalse linnakäsitöö oskuste ning iluarusaamade levikule ka pärisoriste eestlaste hulgas.

СЕЛЬСКИЕ РЕМЕСЛЕННИКИ В ЭСТОНИИ В КОНЦЕ XVII В.

Ю. Линнус

Резюме

В материалах по проводившемуся в конце XVII в. межеванию помещичьих земель, а также в ревизии гаков в числе прочих отмечены и ремесленники. В исторических источниках ремесленники либо зафиксированы как мастера по соответствующей профессии (напр., кузнец Яан, ткач Юхан и т. д.), либо записано только прозвище (Серра — кузнец, Кангор — ткач, Schniker — столяр и т. д.). Таким образом имеются данные о 1156 ремесленниках, из которых 751 человек (65%) были гаковыми крестьянами, 269 (23%) — бобылями и 136 (12%) — вольными людьми.

⁴² Ränk G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. — Acta Academiæ Regiæ Gustavi Adolphi L. Uppsala, 1971, S. 83—129; Soom A. Der Landhandwerker in Estland im 17. Jahrhundert, S. 198; Soom A. Zur Problematik des baltischen Binnenmarktes im 17. Jahrhundert, S. 61—62.

⁴³ Linnus J. Maakäsitöölised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul. Tallinn, 1975; Linnus J. Vabade maakäsitöolistete etniline päritolu Eestis XVIII sajandil. — Sotsiaal-majandusliku arengu probleeme XVII—XX sajandil. Uurimusi Läänemere maade ajaloost, III. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1979, vihik 454, lk. 34—68.

По профессиональному составу среди сельских ремесленников больше всего было кузнецов (46%), гораздо меньше — ткачей (18%), людей, связанных с деревообделочными работами (14%) и с обработкой кожи (10%), портных (9%) и совсем мало — ремесленников, связанных со строительными работами, а также представителей прочих профессий (1—2%).

Исконным сельским ремеслом (работой кузнеца, плотника и портного) занимались преимущественно гаковые крестьяне и бобыли (87—97% от общего числа сельских ремесленников). Вольные же ремесленники финского, немецкого и шведского происхождения занимались больше ткачеством и обработкой кожи, а также выполняли строительные работы (27—30% от общего числа сельских ремесленников).

Крестьянские семьи изготовляли рабочие инструменты и утварь своими силами или пользовались услугами ремесленников своего села. На мызах находили себе работу вольные сельские и городские цеховые ремесленники. Крепостных ремесленников, живущих на мызе, в те времена еще не существовало. Из всех сельских ремесленников только на мызу работали ткачи — как крепостные, так и вольные.

Повышение технического уровня сельского ремесла происходило в первую очередь благодаря постоянно жившим в деревне вольным ремесленникам с хорошей профессиональной выучкой, имевшим тесные и постоянные контакты с местными крепостными крестьянами. Это способствовало распространению среди сельского населения передовых навыков интернационального городского ремесла, а также профессиональной терминологии и эстетических представлений.

DIE LANDHANDWERKER IN ESTLAND IM AUSGEHENDEN 17. JH.

J. Linnus

Zusammenfassung

In den Materialien des im ausgehenden 17. Jahrhundert durchgeführten Landmessens der Gutsbesitze sowie der Hakenrevison sind unter anderen auch Handwerker erfasst worden. Diese historischen Unterlagen nennen die Handwerker entweder direkt nach ihrem handwerklichen Schaffen als Meister des entsprechenden Erwerbszweiges (Schmid; gerbt für den Gutsbesitzer...) oder der Handwerker trägt dort den entsprechenden Zunamen (Schmied, Weber, Schniker). Insgesamt wurden durch diese Unterlagen 1156 Handwerker erfasst, von denen 751 (65%) Hakenbauern, 269 (23%) Kätner und 136 (12%) freie Leute

gewesen sind. Unter ihnen waren Schmiede die zahlreichsten (insgesamt 46%), häufigkeitshalber folgten die Weber (18%), Tischler und Holzverarbeiter (14%), Gerber (10%) und Schneider (9%). Sehr gering ist die Zahl der Bauleute und der Vertreter anderer Erwerbszweige gewesen (1 bis 2%). Die altherkömmlichen Gewerbszweige des ländlichen Handwerkes lagen in den Händen der zu den Hakenbauern und Kättern zählenden Dorfhandwerker, wie Schmiede, Tischler und Schneider (das zu 87—97%). Vor allem finnischer, schwedischer und deutscher Abstammung waren aber die freien Handwerker, die in der Mehrzahl das Gewerbe der Weber, Gerber und des Bauhandwerkes betrieben (27 bis 30%). Der Bauer fertigte sich die nötigen Arbeitsgeräte und Gebrauchsgegenstände eigenhändig oder mit den Kräften des Gesindes an oder benutzte die Fertigkeiten der Dorfhandwerker. Bei den Gutsbesitzern fanden zusätzlich Arbeit auch die freien Landhandwerker und darüber hinaus auch die städtischen Zunft- handwerker. Auf den Gütern untergebrachte leibeigene Handwerker kannte man damals noch nicht, nur die leibeigenen oder freien Weber waren die einzigen Dorfhandwerker, die ausschliesslich für den Gutsbesitzer arbeiteten. Das technische Niveau des Dorfhandwerkes erhöhte sich vor allem dank des Einflusses der auf dem Lande wohnenden gutausgebildeten freien Handwerker, die einen dichteren Umgang mit den leibeigenen Bauern unterhielten. Dieser Umstand wirkte sich günstig auf die stete Ausbreitung der Fertigkeiten, Terminologie und Kriterien der schönen Gestaltung von Gegenständen des internationalen städtischen Handwerkes unter der Landbevölkerung aus.